

АНТИНОМИЈЕ КУЛТУРЕ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ДРУШТВА: ПРЕДМОДЕРНИ МЕНТАЛИТЕТ VS. ПОСТМОДЕРНИ ИДЕНТИТЕТ

Никола Т. Божиловић¹

Сажетак: Глобализација је извршила уплив на сва подручја друштвеног живота (економско, политичко, културно) и одразила се на живот људи у свакодневљу. Постиндустријско друштво и постмодерна култура посебно су утицали на преображај идентитета, који су у правом смислу речи постали флуидни – вишедимензионални, дисконтинуирани, децентрисани, фрагментарни, нестабилни и нестални. Паралелно са тим, нове тенденције у култури до крајности су истабиле границу између високог и популарног стваралаштва и тиме довеле у питање статус етаблираних, до тада важећих вредности. Наведене промене захватиле су и савремено српско друштво које је опседнуто бригом за очувањем традиције и давно стечених идентитета. То друштво је стицајем околности једном ногом закорачило у постмодерни информатички свет, а другом се заглавило у баруштину старих навика и заблуда наслеђених из раздобља предмодерне друштвене свести. Разматрањем круцијалних вредносних аспеката (традиционализам, конформизам, ауторитарност и национализам) аутор овога рада чини напоре за објашњење (које је основни предуслов за разрешење) амбивалентне и, наизглед, безизлазне ситуације у којој се налази култура српскога друштва.

Кључне речи: култура, идентитет, постмодернизам, предмодерно стање друштва, Србија.

УМЕСТО УВОДА: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ИДЕНТИТЕТИ

Међузависност друштава у разним деловима света догодила се пре свега захваљујући развоју технике, тржишне економије и мултинационалних компанија, затим ширењу потрошачких образаца,

¹bonicult@gmail.com, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу

uvoђењу novih načina medijskog komuniciranja i povećanju brzine transporta. Tom prilikom došlo je do promene kvaliteta života u planetarnim razmerama. Novi način života u savremenosti sociolozi su nazvali *globalizacijom*, podrazumevaјући pod њом oblikovanje sveta kao globalne celine (Crespi, 2006, str. 158). Ekonomski faktori jesu pokretacka sila globalizacije, ali se ona ne svodi na њих jer takođe podrazumeva integraciju politickih i kulturnih komponenta društva. U osnovi globalizacije стоји razvoj informacione i komunikacione tehnologije koji dovodi do eksplozije globalnih komunikacija i povećanja brzine i obima interakcija meђu ljudima широм sveta. U pravu su oni koji kaжу da globalizacija ima uticaj na našu svakodnevnicu tako што из корена мења природу наших живота (Abeles, 2014, str. 44).

Globalizacija je „nova paradigma“, koja predstavља planetarni, transgranični, privredni, društveni, politicki, kulturni, komunikacijski, ekološki proces, чији су носиоци transnacionalne kompanije, medijske organizacije, transnacionalne nevladine i међувладине организације и покрети (Skledar, 2012, str. 142). Kulturnolozi globalizaciju схватају као kulturnu interakciju na globalnom nivou којом се јача свест о заједничком људском животу. Током процеса globalizacije долази до радикалних промена kulturnog identiteta, који обухвата вредности, религију, право, групне норме, обичаје, когнитивни систем, фолклор, митологију, уметност, па чак и својства менталитета. На феномен globalizacije културе, међутим, не треба гледати као на нешто супстанцијално, трајно и суштаствено. Наглашавањем контрастног својства културе наспрам њене супстанцијалности, Арцун Ападурај (Appadurai) је истакао да културна димензија неког предмета, праксе или концепције јесте *димензија разлике* а не супстанце. По његовом мишљењу, култура је свеприсутна димензија људског дискурса која користи разлику да би изразила или генерисала разне концепције групног идентитета (Appadurai, 2011, str. 29).

„Globalizacija мења изглед sveta, али и начин на који ми гледамо свет“ – пише Ентони Гиденс (Giddens) алудирајући на то да се сем промена друштвених идентитета догађају круцијалне новине и на плану личних идентитета и самоидентификације (Giddens, 2003, str. 55). Велики проблем састоји се у томе што је „globalni свет“ лишен self перспективе и не може да обезбеди основу за идентитет. Због тога постоји перманентна опасност од поновног оживљавања

националног тла. А када се индивидуе затворе у изоловане етничке групе, национална идентификација их спречава да стварно постану „грађани света“, што је тренд који форсира глобализација (Golubović, 2003, стр. 59). Из тих разлога у новом глобалном поретку долази неминовно до *кризе идентитета*, која једнако погађа колективни и персонални идентитет¹. Преокрети и промене парадигми у култури код појединаца и друштвених група изазивају несигурност, пометњу, забринутост и страх. Из тих разлога је Улрих Бек (Beck) глобално друштво сматрао друштвом ризика јер, за разлику од некадашњих ризика који су имали утврђене узроке, последице и ефекте, у савременом добу то није било могуће одредити. Разлози су двојаки – сем спољашњих (климатске промене, земљотреси, глад и слично), постоје и произведени ризици, они који су продукт нашег сопственог знања и технологије и исход наше интервенције у природи (Бек, 2015). Постмодерно обликовање нових идентитета представља културни одговор на изазове друштвених промена.

ПОСТМОДЕРНИЗАМ И ОСЦИЛАЦИЈЕ ИДЕНТИТЕТСКИХ ОБРАЗАЦА

Постмодернизам се може схватити као културни еквивалент постиндустријског („информатичког“) друштва. У њему, као културној доминанти капитализма (од касних педесетих година прошлога века), сусрећемо слављење нечег што Сузан Зонтаг (Sontag) назива „новим сензибилитетом“. Реч је о сензибилитету којим се изражава револт против културног елитизма модернизма. Њиме се напада службени статус модернизма као високе културе савременог капиталистичког света која је изгубила способност шока и узнемиравања и постала канонизована (Storey, 2015, стр. 182). Када је реч о идентитетима, онда ваља запазити следеће: постиндустријско друштво и постмодерна култура утицали су на преображај идентитета, који су у правом смислу речи постали флуидни – вишедимензионални, дисконтинуирани, децентрисани, фрагментарни, нестабилни и нестални.

У постиндустријској („конзумеристичкој“) цивилизацији долази до прелаза из доба избора у доба хиперизбора, са индивидуалистичке потрошње прелази се на прекомерну, тј.

¹Овде је реч о кризи бивших легитимишућих идентитета, везаних за племе, нацију, државу, па и класично грађанско друштво из доба модерне. Такође и отварању процеса конструисања нових легитимацијских основа идентитета у настајућем, савременом постиндустријском друштву (Mitrović, 2003, стр. 112).

хипериндивидуалистичку потрошњу. Тада се из економије усмерене на понуду врши искорак ка економији потражње која код својих корисника најпре ствара одређене потребе, а потом и навику. Успостављањем фетишизма робне марке потрошња се из релативно контролисаног разума сели у безгранично подручје емоција које је тешко контролисати. Хиперпотрошачко друштво Жил Липовецки (Lipovetsky) из тих разлога назива *друштвом парадоксалне среће*, које путем хиперрекламе приказује вредности које покрећу емоције (Липовецки, 2008). Све то чини добру подлогу за настанак нових, (хипер)потрошачких идентитета.

У фази постиндустријског друштва долази до ерозије модерног доба, пре свега до урушавања модерне традиције филозофије субјекта, одбацивања просветитељске рационалности, идеје напретка и доминације ума. Тада у свести појединца настаје заокрет у односу према свету, при чему значај и моћ добијају имагинарни и симулирани аспекти стварности који припомажу конструисању *виртуелних идентитета*. Жан Бодријар (Baudrillard) је ову појаву видео као убиство стварности. Место стварности одсад заузима симулација која кида све везе са реалношћу јер маскира, извитоперава и прикрива одсуство дубоке реалности (Bodrijar, 1991, стр. 10). Описано стање у целости прати промена идентитарних образаца, при чему *homo consumericus* осећа несигурност у настојању да пружи одговор на вечито питање: ко сам ја?

Одговор на то питање није у равни психологије, већ превасходно социологије. Наиме, транснационални економски процеси нагризају значај локалних и националних индустрија, а тиме и разних врста социјалних идентитета који се у времену постмодернизма нису могли одржати. Популарна култура и масовни медији одсад постају референтни оквири за изградњу колективних и личних идентитета. Ерозија традиционалних и некада сигурних колективних идентитета у којима су људи могли дефинисати себе и своје место у друштву доприносила је све већој фрагментацији личних идентитета. Укратко, конзумеризам постмодерног друштва по својој природи подстиче самоцентрични индивидуализам који омета могућности за чврст и стабилан идентитет, док телевизија као медиј попуњава готово све празнине јер је у исти мах индивидуална и универзална (Strinati, 2004, стр. 226–227).

У традиционалном друштву које је неговало култ сродничког система проблем идентитета практично није ни постојао јер су друштвене улоге биле унапред подељене, а социјални статус

индивиде био строго фиксиран (Golubović, 1999, стр. 7). Са том праксом није се престало ни у неким модерним друштвима, па се речено односи и на све тоталитарне социјалистичке системе који данас доживљавају политичку, економску, социјалну и културну транзицију. У таквим системима, за разлику од либерално-демократских, друштвени идентитет се није стварао кроз мрежу слободне социјалне комуникације, већ на основу унапред пројектованих вредности и циљева. У привидној стабилности таквих друштава доминирају колективни обрасци легитимизације (класа, нација, „држава“), док индивиде постају извршиоци унапред прописаних и идеологизованих политичких пројеката (Nastasić & Đurić, 2019, стр. 27). Савремена демократска друштва, пак, доживела су базичне промене, па Зигмунт Бауман (Bauman) са разлогом у ову причу уводи синтагму „флуидна модерност“. Под њом он подразумева друштво у коме је дошло до великог обрата – услови под којима његови припадници делују мењају се невероватном брзином, а стратегије су осмишљене тако да брзо застаревају. Динамику флуидног друштва прате идентитети који се усвајају, демонтирају и одбацују као у каквој игри (Bauman, 2009). За разлику од унапред спремљеног, непроменљивог идентитарног обрасца, у модерном мултикултурном друштву врши се умножавање и реконструкција идентитета, а у постмодерном свету долази до његове деконструкције и плуралитета интерпретација. Више не постоје сталне, фиксирани, непроменљиве и урођене основе идентитета, већ је он увек произведен у различитим историјским, дискурзивним и друштвеним контекстима. Све у свему, доба „касне модерности“ довело је до противречности колективне и персоналне егзистенције, па тако оно што је некад било замишљено као кохерентно и стабилно сада је нагрисано сумњом и подложно промени (Стевановић, 2007, стр. 45).

Постмодернизам је уско повезан са *популарном културом* у којој доминантни медији преко имица и стила утичу на конституисање идентитета. У великој мери захваљујући медијима, разлика између „високе“ уметности и популарне културе у периоду постмодерне постаје све тања и иде у корист ове друге. Антиномичност нових медија огледа се у томе што они одржавају растојање између гледалаца и догађаја, али у исто време изазивају преображај свакодневног дискурса и пружају средства за грађење сопствене слике (Arapuraj, 2011, стр. 15). Постмодерни дискурс ствара медијске слике у којима свако добија право на сопствено

виђење стварности и обликовање сопственог идентитета. Имагинација се у глобалном свету прелила из уметности и мита у свакодневље и ушла у логику обичног живота из којег је некад била искључивана.

Друштва у транзицији, какво је и српско друштво, прелазе на друштвене односе какве им намећу земље развијеног света и тешко се сналазе у новим економским, политичким и културним околностима. За ова друштва значајна је чињеница да глобализација културе у савремености доприноси промени културних вредности, у чему се крије нада да се негативни културни стереотипи, који се показују као кочница прогреса, могу мењати (Šuković, 2015, стр. 35). Велики камен спотицања, међутим, представља им напуштање устаљених културних образаца и уклапање у нешто што није компатибилно њиховој традицији и култури. Страх од губљења властитог идентитета и отпор према иновацијама додатна су кочница њиховог напредовања и хватања корака са „озбиљним“ светом.

СРБИЈА НА ИДЕНТИТЕТСКОМ КЛАТНУ

Култура Србије данас налази се у озбиљном раскораку: с једне стране постоји жеља да се земља прикључи Европској унији и њеним вредностима, а, с друге, индукује се страх од губљења аутентичних културних вредности. Невоља је у томе што ову културу политички обликује ауторитарна и популистичка власт чија је вредносна матрица у озбиљној колизији са оним што долази споља, пре свега са западне стране. Летаргични грађани са којима се лако може манипулисати још увек су уљуљкани причама о нашој славној прошлости, Косовском миту и часним прецима. Косовски архетип за популисте има вишеструку намену: Косово је *оправдање* за неиспуњена обећања, *покриће* за све наше недоумице, губитке и посртања, *изговор* за политичку недоследност и неодговорност, *имагинарни залог* за будућност која никада неће доћи. Свему овоме придодају се уобичајени стереотипи попут оних о српској „широкој души“ и „гостољубивости“, особинама које су, наводно, угрожене од „страних утицаја“ и „позападњачења“¹. Антиномије готово параноичне опсервације стварности нису случајне јер су медијски произведене од естаблишмента који честим апелима на одбрану и

¹Социолог Кулић упућује критичкој историји један „непатриотски“ захтев. Он се не односи на брисање властите прошлости, већ на „критички заборав њене лажне славе“ (Kuljić, 2006, стр. 290).

очување српског идентитета ствара оgrade у свести грађана. Истине ради, треба знати да се српски идентитет не чува затварањем у националну љуштуру већ интеграцијом у европску културу зато што је, објективно, српска култура нераздвојни део европске и хришћанске цивилизације. Недоумице око тога су вештачке и долазе стога што се угроженост опстанка на власти једне политичке гарнитуре представља као угроженост читавог друштва и идентитарне самосвојности нације.

Грађани Србије мање се баве садашњошћу која је незавидна и будућношћу која је потпуно неизвесна, а понајвише су опседнути прошлошћу која је великим делом измишљена, улепшана и глорификована. Они су задојени пројекцијама стварности које им режира и дистрибуира владајућа класа. Измишљене традиције јако су zgodне за манипулацију, пре свега у политици и бизнису. Оне су ту да учине невероватне ствари уверљивим, а теорије завере служе као средство за лансирање ирационалних објашњења. Најуспешнији примери манипулације су они који експлоатишу управо оне праксе које јасно излазе у сусрет потребама одређених кругова људи (Hobsbom & Rejndžer, 2002, стр. 448). На сличним постулатима се, по Тодору Куљићу, заснива и *савремена култура сећања* – мање или више кохерентне прошлости се измишљају, декретирају и служе за забаву. Занимљиво је да ту постоји пораст „творца сећања“, као што је приметно и ширење „крuga потрошача прошлости“. Послехладноратовски национализам, који је опседнут односом глобализације, националног идентитета, историје и памћења, оптерећен је снажном потребом за прошлошћу, па су и новопризнате европске државе принуђене да измишљају нове митове–историје да би утемељиле суверенитет (Куљић, 2006, стр. 36). Србија, дакако, не спада међу од скоро признате државе, али су зато њене вође мајстори за прекрајање историјских чињеница које стављају на прокрустовску постељу и подешавају их по мери својих интереса. У народу и делу политичке елите још увек преовладава есенцијалистичко уверење да су идентитети унапред задати, за разлику од савремених конструктивистичких схватања, по којима су идентитети производ дискурса. Амбивалентна схватања могу се појаснити, па и приближити, емпиријским истраживањима која у први план стављају податке и чињенице.

Актуелно стање идентитета у Србији могуће је посматрати кроз вредносне оријентације и ставовске позиције грађана Србије, на начин како су то урадили у једном ширем истраживању CeSID и NDI

током 2014. године на случајном, репрезентативном узорку од 600 пунолетних грађана Србије¹. Елем, испитивањем ставова о *традиционализму* као вредносној матрици, натполовична већина испитаника, њих 56%, на основу одговора на питања да ли се треба чврсто држати народних обичаја, традиције и морала који проповеда верска заједница, сврстана је у категорију традиционалиста. Најмање је било модерниста (14%), а категорији неуталних припало је 30 процената. Формирање вредносне матрице *конформизма* било је засновано на тврдњама које се тичу толерисања других, оних који имају различите ставове поводом одређених питања везаних за неке актуелне теме. Нешто изнад једне трећине (37%) чинили су испитаници чије ставове дефинишемо као конформистичке, док су њих 31% означени као неконформисти. Демографска обележја, очекивано, показала су значајна одступања – млађи и образованији испитаници много су мање склони конформизму у односу на старије и оне са нижим степеном образовања. Проблем *ауторитарности*, с једне стране личне или породичне и, с друге, ауторитарности на друштвеном и политичком плану није био уједначен. Међутим, генерално је показао да оних који подржавају ауторитарност (као систем или вођу) има само 13%, док трећина испитаника (32%) није склона ауторитарности ни на једном плану. И на крају, по питању *национализма*, трећина испитаника (33%) се може карактерисати као националистичка, четвртина је класификована као ненационална (25%), а преосталих 42% чини категорија неутралних.

Ако изузмемо „вишак“ традиционалистички опредељених испитаника, чини се да ствар није алармантна по осталим наведеним вредносним аспектима. Међутим, поменуто истраживање укључило је још једну вредносну компоненту – став о *верској толеранцији*. Ова димензија је, кроз питање „да ли је моја вера најисправнија“, требало да покаже да ли је и колико код испитаника присутна верска нетрпељивост. Верски нетолерантних испитаника било је 49%, толерантних 22% и неутралних 28%. Као и код свих других вредносних матрица, образовање испитаника представљало је кључну линију поделе, па је тако највише верски нетолерантних било међу онима са нивоом образовања до основне школе, њих 48% (NDI & CeSID, 2014).

¹Stanje demokratije u Srbiji: Istraživački projekat Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) i CeSID-a, Beograd: 2014. http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/02/CeSID_NDI_Stanje_demokratije_2014.pdf

На примеру вере је, између осталог, оцртана и свеукупна слика нашег виђења Другог као различитог, у коме (виђењу) је присутна асиметрична процена. Она се огледа у приписивању позитивних црта или нормалности својој групи, а негативних и ненормалних другој групи. Када постану параметри за процену нечег што се налази изван зачараног круга наше властите припадности, „ја“ и „моје“ постају замке погрешне идентификације. Наopak однос према Другоме и страноме је својствен многим народима у свету, али је јако изражен на Балкану. Такав однос познат под именом ксенофобија генерално се тумачи као страх од странаца (туђина) и представља сабирно место низа других особина, као што су културни егоизам и провинцијализам, самољубље и традицијски козервативизам, национална острашћеност и ексклузивност, етноцентризам и партикуларизам. Поражавајућа је чињеница да се ове особине одржавају столећима, а данас се рефлектују из елитних, па чак и интелектуалних кругова српскога друштва¹.

Коментар на резултате поменутог истраживања треба допунити тиме да грађани Србије као испитаници у већини дају условне одговоре на постављена питања. На многа питања они одговарају са „ако“ или „под условом“. Најчешће: јесам за ЕУ, модернизацију земље, демократску трансформацију итд, „само ако Косово остане у Србији“. И ту постоји искључивост високог степена тако да су многи спремни и на одустајање од евроинтеграција ако им се не испуне политички услови. Политичка култура и стање свести грађана Србије још увек нису на нивоу савременог тренутка нити су усклађени са глобалним тенденцијама модерних друштава. Истине ради, и друге земље југоисточне Европе пате од сличних „болести“ када су у питању евроинтеграције. Народи тих земаља виде Европску унију као „културну претњу“ – приближавање тој заједници код многих ствара осећање страха од губитка властитог културног идентитета. Из тих разлога јавља се нативистичко, националистичко и антиевропско расположење и склоност ка затварању у оно „наше“ (Rot, 2012, стр. 22).

Описано стање условно можемо назвати предмодерним (анахроним, несавременим, у екстремним случајевима

¹Р. А. Рајс је још после Првог светског рата изложио критици српску интелигенцију, сматрајући да „одвратна ксенофобија“ у њеној основи није неко родољубиво осећање, већ „ружно и малоумно самољубље“ (Рајс, 2019, стр. 45).

примитивним)¹. Елем, данашња Србија се само делимично уклапа у базичну слику модерности, коју карактеришу: 1) рационалност, 2) нови (постфеудални) облици приватног власништва, 3) тржишна привреда и 4) индивидуализам (Turza, 1998, стр. 20). Када се наведени елементи пројектују на слику Србије, већ на први поглед постаје очигледно (редом): Ad. 1) Србија ни данас ни у прошлости није имала управу која се водила строго *рационалним* мерилима. Напротив, у одсудним тренуцима имала је власт која се понашала ирационално и „у корист штете“ сопственог друштва; Ad. 2) Далеко смо од тога да је приватна својина данас *феудална*, али приватизација је током транзиције у сваком случају била нетранспарентна и неправедна; Ad. 3) *Тржишна привреда* постоји на папиру, али је тржиште подложно партијским интересима људи на власти – вођено је договорном, тј. „буразерском“ економијом; Ad. 4) У тим условима, *индивидуализма* има само у мрвицама, и то код креативних маргиналаца – „преступника“ који не пристају на глувонемотаворење у коме нема места за спонтаност и луцидност (Воžović, 2013, стр. 6).

По свему томе, култура данашње Србије не налази се у примитивном, али у сваком случају јесте у некој врсти *предмодерног стања*. Идентитети њених грађана њишу се на клатну које осцилира назад и напред – од погледа натраг у прошлост до стварног битисања у (пост)модерном дигиталном добу у којем се налази развијени свет. Овом стању општег магновења „кумују“ разни делови елите – од цркве, преко интелектуалаца до војске – који имају интерес да до модернизације земље суштински не дође јер би тиме био угрожен њихов неприкосновен положај какав могу имати у друштву које иде два корака напред, а један натраг. Олигархији је из сасвим лукративних разлога потребно да држи грађанство у имагинарном свету, храни га национализмом и потура му криво огледало у коме се види само слика коју приказује она – елита власти. Тежећи да свој легитимитет заснује на вредностима прошлости, она вуче за собом читаво друштво. Најгоре у свему томе је што се описано стање са незнатним прекидима вуче двеста година уназад, од када је наводно

¹За Милоша Илића примитивизам новијег датума има „мозаичну природу“, што ће рећи безброј нијанси, облика испољавања и степена јачине. Он постаје менталитет у правом смислу речи тек ако је структурално и колективно условљен. Иначе, примитивизам као ментално стање карактеришу неразвијена моћ поређења, а потом анахронизам и солипсизам, тј. неспособност за уважавање другог (Илић, 1989, стр. 157).

почела модернизација земље. Идеологија која представља спој егалитарно-колективистичке и националистичке свести онемогућава развој српског друштва и држи га у предмодерном стању. То стање карактеришу егалитаризам, антииндивидуализам, антимодернизам, антиевропејство, антиинтелектуализам и антиурбаност. Све ово тобоже зарад очувања „националног духа“, а у намери коначног „ослобођења и уједињења“ (Stojanović, 2010, стр. 73). У правом популистичком маниру, доминантна националистичка елита увијена у провидни еврофилни целофан медијски бесомучно пропагира русофилство и антизападњаштво знајући да ће се лакше и дуже одржати на националистичкој него на демократској идентитарној матрици.

Описана стања свести створила су климу и осигурала повољно тле за све што се деведесетих година минулог века догађало на просторима *ex* југословенског друштва. Националистичка идеологија са упориштем у традиционалистичком конзервативизму режима Слободана Милошевића оставила је снажне и неизбрисиве трагове у друштву. У том времену је извршен јак заокрет унатраг при чему је национализам постао доминантна вредносна оријентација. Посебно је поражавајућа чињеница што се процепи између традиционалних образаца (колективизам/ антииндивидуализам, култ вође/ ауторитарност, затвореност према свету/ одбацивање другог) и модернизацијских образаца не шире само у културној сфери него обухватају све подсистеме друштва (Lazić, 2005, стр. 24). Ни после демократских промена у Србији 2000. године, упркос очекивањима, није дошло до озбиљнијих помака у модернизацији друштва и, уопште, разумевању модернизацијских токова. Разлози томе превасходно су аксиолошке природе. Наиме, многа истраживања у нас указала су на конфликт вредности, на перзистентност традиционалних вредности са њима супротстављеним модерним вредностима, то јест на паралелно постојање предмодерности, модерности и постмодерности (Manić, 2016, стр. 2).

У данашње време, међутим, антимодернисти не морају бити класични националисти. Они се сада пресвлаче у постмодерно рухо. Појављују се нове друштвене групације, као што су *конзервативни постмодернисти* код којих су време и историја замењени фрагментарном и релативистичком сликом прошлости. Они имају важну улогу у креирању идентитета тиме што уносе дискурс новог теоријског скептицизма кога карактерише иронична деконструкција великих прича, затим оспоравање прогреса, антимодернизам и

антипросветитељство (Kuljić, 2006, стр. 36). На тај начин је створена повољна клима за камуфлажу националиста и класичних традиционалиста–антимодерниста у којој они свој конзервативизам оправдавају актуелним трендом постмодерног вредносног релативизма.

Грађани Србије данас, пре свега млади, живе објективно у хиперпотрошачкој култури постмодерног света. Дигитална култура подразумева способност руковања општилума која у Маклуановом (McLuhan) смислу речи и буквално представљају човекове продужетке (McLuhan, 1971). То су данас направе за брзу и лаку комуникацију, попут таблет-рачунара, разних „паметних“ телефона (попут „ајфона“ и емотикона), укључујући Интернет и друштвене мреже (Фејзбук, Твитер, Инстаграм и др). Млади људи у Србији се једним делом свога бића, разумом, налазе у посткултурном универзуму, док су емотивно очарани лажним сликама прошлости испуњеном митовима, сујеверјем и најразличитијим празноверицама. Сведоци смо тога да телевизије са националном фреквенцијом поново враћају на сцену разне надрилекаре, видовњаке, лажне пророке и исцелитеље. Ти показатељи пред-модерне и анти-модерне свести вуку српско друштво уназад. Када се зна да такво друштво у погледу степена индустријског развоја спада у мање развијена, „полупериферна“, његова будућност је крајње неизвесна. Предмодерна друштва, иначе, отпорна су на промене и прихватљива за ауторитарне режиме којима не одговарају појединци способни за критичко промишљање актуелне стварности. Нема сумње да се на тај начин од људи стварају *идентитетски полутани*. Они су једном ногом закорачили у постмодерни свет, а другом се заглавили у баруштини старих навика и заблуда. Иако се у ери интернет технологије млади Србије сналазе као рибе у води, индоктринисани део њих и не размишља о томе да не постоје урођене основе идентитета и да савремена демократска друштва (какво би требало да буде и Србија) допуштају могућност плуралних и вишедимензионалних идентитета.

Балкан (па дакле и Србија) представља културно подручје где су савремени национални идентитети разапети између ретрадиционализације и модернизације, између фрагментације (у форми мрвљења и уситњавања) и глобализације (у форми грађанског, постнационалног, транснационалног – европског идентитета). У том контексту има смисла говорити о *транзиторном идентитету* народа балканског региона. Тај идентитет је одређен стањем и реалном ситуацијом на овом подручју које многи називају

европском периферијом и светском полупериферијом. Наиме, за разлику од развијених друштава у којима будућност одређује садашњост, на Балкану прошлост одређује и садашњост и будућност њихових народа и држава (Mitrović, 2003, стр. 61). Велики део одговорности за такву ситуацију сносе политички лидери који су, што се Србије тиче, дошли на власт неискрено се кријући из проевропских слогана. Они не могу никако да схвате модерни, демократски и либерални дух европске Србије. Нису у стању да грађанина Србије препознају као Европљанина – плуриидентитетну личност, која уз персонални, регионални и национални има и све израженији европски културни идентитет (Stojković, 2008, стр. 11). Све ово зато што, као и њихови политички претходници, представници актуелног режима национални концепт стављају изнад концепта друштвеног развоја¹.

Слика културе једног друштва данас не може бити потпуна без разумевања *популарне културе* која је постала мејнстрим посткултурног друштва. У некој врсти симбиозе за медијском културом, она је преузела примат од „високе“ уметности, тачније интегрисала се с њом и увукла је у своју причу. Посебно место у градњи идентитета младих има поп музика. Међутим она, нарочито у субверзивним рок варијантама, никада није била миљеница естаблишмента, чак и на Западу где је поникла. Ово се континуирано односи на рокенрол, почевши од 1950-их година прошлога века, преко психоделика, диска и панка у шездесетим и седамдесетим до хеви метала и гангста репа у осамдесетим и рејв културе деведесетих. Критика је стигматизовала такве жанрове јер су вршили утицај на вредности омладине и њихово понашање тако што су, наводно, афирмисали сексизам, нихилизам и насиље, црну магију и антихришћанске вредности. Политичка елита је према тој врсти популарне музике формирала одбрамбени гард у форми моралне панике и исказивала преувеличану забринутост јер је у тој музици проналазила претњу социјалној хармонији. С друге стране, и сама је покушавала да утицај популарне музике искористи за своје друштвене и политичке циљеве (Shuker, 2016, стр. 217).

¹Упркос наводном залагању за придруживање Србије земљама Европске уније, изгледа да актуелна власт чини све да својим грађанима одузме оно европско у њиховом идентитету, које су одувек имали. Примерице, у монархистичкој Србији, као и у оној социјалистичкој, није било града у коме бар један хотел или биоскоп није носио име „Европа“. У данашњој Србији тога више нема, или се може третирати тек као обичан инцидент.

Чињеница је да су последице силовитог стваралачког израза рока кроз популарну културу и медије постале део друштвене стварности. Његови учинци претворени су у видове знања и конвенција кроз које се комуницира и који представљају обрасце за самоидентификацију унутар популарне културе. Међутим, у српској варијанти ствари данас стоје нешто другачије него на Западу. Пре свега, популарна музика код младих у Србији не обухвата у значајној мери напред наведене жанрове. Популарну музику преплавили су „народњаци“, али не они који се наслањају на изворну српску народну музику, већ они који у себи садрже мелосе различитих културних поднебља. Занимљиво је да је та музика, колоквијално и жаргонски звана турбофолк, усисала све што се могло из класичног попа и рока – од инструмената (електричне гитаре, басови, јака ритам секција) до дисторзије звука, гитарских рифова и техничких помагала, попут ритам машина и аутотјуна. Реч је о чудноватом облику неофолк музике који користи стилове и структуре преузете из разних етномузичких традиција убачених у матрицу са поп/рок инструментацијом и аранжманима – запањујућа је њена хармонска блискост са рок музиком. Турбофолк као нова музичка поткултура, иначе, од почетка је користио синтетизоване звуке и ритмове преузете из западне комерцијалне денс музике и диско-фолка. С друге стране, начин презентације готово је пресликан са МТВ-ја, што је евидентно из визуелне оријентације према имиџу гламура, луксуза и „доброг живота“ (Božilović, 2006, стр. 241). Генерално, турбо фолк је нудио музику „најнижих стандарда и естетских домета“, сачињену као мешавину популарних (англосаксонских) жанрова, с једне, и српске, ромске, арапске, грчке, турске музике, с друге стране. У време незапамћене беде, санкција и грађанско-ратних операција у којима Србија (ни)је учествовала, турбофолк је истицао добар и лагодан живот, у коме су се најбоље сналазили криминалци, ратни профитери, девојке „спонзоруше“ и нарко-дилери. Овакав гламур смишљен је да би промовисао нови српски „космополитски“ дух, а суштински се радило о једној типичној варијанти провинцијализма и милитантног кич-патриотизма (Петровић, 2016, стр. 178–179).

Забрињавајуће је да генерације у Србији рођене после 2000. готово да не знају да постоји нека друга музика сем оне коју они слушају на београдским сплавовима и веома посећеним концертима водећих звезда турбофолка, као што су Цеца Ражнатовић, Аца Лукас или Сека Алексић. Велику „заслугу“ у томе имају медији (посебно телевизија) чија је музичка понуда крајње једнострана, у смислу да

на националним телевизијама готово нема емисија о цезу, рокенролу и његовим многобројним варијантама, укључујући и тзв. *world music*. Слично као деведесетих, владајуће политичке гарнитуре добрано се труде да униште све постојеће или потенцијалне алтернативе. Неофолк је уз помоћ монополисаних државних медија заузео културни простор којим је некада доминирао рокенрол (Gordi, 2001, стр. 117). У тој сфери налази се културна матрица за идентификацију младих у Србији. Неофолк и турбофолк популарни су, између осталог, и зато што импонују актуелној (али и бившој) гарнитурџи на власти, која је по свом политичком профилу народњачка, националистичка и антимодерна. Власт и не мора бити особити љубитељ реченога мелоса, али им он служи као одбрана од продора западњачких поп и рок жанрова који би могли да преузму идентитет младих у Србији и одвуку га на другу страну, ону која може произвести бунт. Чињеница је да су идентитети који се формирају у датој култури у највећој мери компатибилни са стањем у коме се налази друштво.

ЗАКЉУЧАК

Глобализација је, као што јој и име каже, планетарни феномен. Она је захватила и земље које се налазе у транзицији, међу којима је и Србија. Експлозијом глобалних комуникација читав живот доживео је невероватне промене и убрзање. Код традиционалних балканских друштава дошло је до бројних фрустрација, а промене су се посебно одразиле на кризу идентитета. У неповрат је изгубљена релативна извесност стварања идентитета која је постојала у доба модерности. Идентитети су напрасно постали флуидни и флексибилни, а скоро да су нестале границе између имагинације и стварности. На духовно-стваралачком плану примат је преузела популарна култура. Она се, као типични изданак постмодерног доба, у потпуности уклопила у нови дух епохе, али је и сама допринела његовом конституисању и профилисању. Популарна култура живи у симбиози са медијском културом која је у савремености преплављена терминима постмодерног. Медији данас постају културни оквири идентитетског обликовања, а индивидуе граде своје идентитете у интеракцији са медијским конструкцијама стварности.

Нова, „рефлексивна“ модерност, како ју је назвао Бек, радикално је променила природу свакодневног живота и довела у питање опстанак традиционалних идентитета. У модерним

друштвима долази до плуралитета избора и интерпретација, али балканска друштва у многим цртама остају предмодерна. То значи да су личности профилисане по одређеним моделима који су саобразни религијским правилима и верским догмама, и одани ауторитетима својих надређених. У свим земљама Балкана има великих наслага национализма, ауторитарности, конформизма и приказивања лажних слика сопствене прошлости.

Србија је, ипак, у нечем посебна. Њен данашњи статус компликује недостатак визије политичких елита које се декларативно изјашњавају за Европску унију, а интимно се у практичном животу држе правила аутократских режима какви постоје у Русији, Белорусији, Кини и већини евроазијских земаља. Парадокс је да највећу претњу свом „светосавском идентитету“ политички инструирани грађани Србије виде у вредностима западне цивилизације, погрешно мислећи да ће она нарушити правила њихове традиционалне културе. Савремено српско друштво у великој мери садржи одлике колективистичког духа и племенске свести, које га сврставају у предмодерна друштва. На другој страни, наше друштво је без оправданих разлога опседнуто бригом за очувањем традиције и давно стечених идентитета. Какво друштво таква и култура. Савремена култура Србије преплављена је антиномијама у којима су на предмодерне обичаје и навике накалемљени (пост)модерни идентитетски обрасци, а још из Исусових речи из Новог завета је познато да се ново вино не лије у старе мехове јер се вино пролије, а мехови пропадну (*Biblija: Stari i Novi zavet*, 1990, стр. 6). Модерна култура потребује нове људе, савремене идеје и културне иницијативе којима се нуде вредности примерене животу људи у садашњости.

ЛИТЕРАТУРА

- Илић, М. (1989). *Културеме*. Научна књига.
- Липовецки, Ж. (2008). *Парадоксална срећа: Оглед о хиперпотрошачком друштву*. Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Петровић, Д. Б. (2016). *Сабор трубача у Гучи јуче, данас, сутра: Прилог тумачењу једног социокултурног феномена*. Нишки културни центар.
- Рајс, Р. А. (2019). *Чујте Срби, чувајте се себе!* (7. изд.). АКИА М. Принц.
- Стевановић, Б. (2007). (Пост)модернизам и идентитет. *Годишњак за социологију*, 3(3), 43–60.

- Abeles, M. (2014). *Antropologija globalizacije*. Biblioteka XX vek.
- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Biblioteka XX vek.
- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Mediterran Publishing.
- Bek, U. (2015). *Rizično društvo*. „Filip Višnjić“.
- Biblija: Stari i Novi zavet*. (1990). Dobra vest.
- Bodrijar, Ž. (1991). *Simulakrumi i simulacija*. Svetovi.
- Božilović, N. (2006). *Kič kultura*. Zograf.
- Božović, R. (2013). *Moje simpatije*. Čigoja štampa.
- Crespi, F. (2006). *Sociologija kulture*. Politička kultura.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Golubović, Z. (1999). *Ja i drugi: Antropolološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Republika.
- Golubović, Z. (2003). *Izazovi demokratije u savremenom svetu*. Centar za kulturu.
- Gordi, E. (2001). *Kultura vlasti u Srbiji*. Samizdat B92.
- Hobsbom, E., & Rejndžer, T. (2002). Izmišljanje tradicije. *Zbornik*, 211–262. <https://archive.org/details/inventionoftradi0000unse/page/n8/mode/1up>
- Kuljić, T. (2006). *Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Čigoja štampa.
- Lazić, M. (2005). *Promene i otpori*. „Filip Višnjić“.
- Makluan, M. (1971). *Poznavanje opština – čovekovih produžetaka*. Prosveta.
- Manić, I. S. (2016). Porodične vrednosti mladih u Srbiji. *Sinteze - časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu*, 5(9), 1–14. <https://doi.org/10.5937/sinteze0-10759>
- Mitrović, L. R. (2003). *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena*. Centar za jugoistočno evropske studije, Centar za balkanske studije.
- Nastasić, P., & Đurić, M. (2019). Kraj istorije' i(li) život u fluidnom svetu. *Paradigma*, 2(2), 25–43.
- NDI, & CeSID. (2014). *Stanje demokratije u Srbiji: Istraživački projekat Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) i CeSID-a*. http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/02/CeSID_NDI_Stanje_demokratije_2014.pdf
- Rot, K. (2012). *Od socijalizma do Evropske unije*. Biblioteka XX vek.
- Shuker, R. (2016). *Understanding popular music*. Routledge.
- Skledar, N. (2012). *Sociologija kulture: Pojmovi, teme, problemi*. Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“.
- Stojanović, D. (2010). *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Peščanik.
- Stojković, B. (2008). *Evropski kulturni identitet*. Službeni glasnik.
- Storey, J. (2015). *Cultural theory and popular culture: An introduction* (7th edition). Routledge.

Strinati, D. (2004). *An Introduction to Theories of Popular Culture* (second edition). Routledge.

Šuković, D. (2015). Interakcija globalizacije i kulture u modernom svetu. У V. Vukotić (Ур.), *Globalizacija i kultura* (стр. 32–37). Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.

Turza, K. (1998). *Luis Mamford: Jedna kritika modernosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

CULTURAL ANTINOMIES OF THE CONTEMPORARY SERBIAN SOCIETY: PREMODERN MENTALITY VS. POSTMODERN IDENTITY

Nikola T. Bozilovic¹

Abstract: Globalization has permeated all aspects of social life (economic, political, cultural) and affected the daily life of people. Postindustrial society and postmodern culture have made a significant impact on the transformation of identities, which have truly become liquid – multidimensional, discontinuous, decentralized, fragmented, unstable and inconstant. Parallel with this, new tendencies in culture have almost completely narrowed the boundary between high and popular creativity, thus challenging the status of the established, until then recognized values. These changes have also become evident in the contemporary Serbian society, which is obsessed by preserving the tradition and long-developed identities. By chance, that society has had one foot in the postmodern information world, with the other stuck in the quagmire of old habits and misconceptions inherited from the period of premodern social awareness. By analysing crucial value aspects (traditionalism, conformism, authoritarianism and nationalism), the author of this paper attempts to provide an explanation (which is the basic precondition for the resolution) of the ambivalent and, seemingly, inescapable situation in which the culture of Serbian society finds itself.

Key words: culture, identity, postmodernism, premodern state of society, Serbia.

Примљен: 07.02.2020.

Прихваћен: 01.06.2020.

¹bonicult@gmail.com, University of Nis, Faculty of Philosophy in Nis